

EGODOKUMENTAI LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS POLITINĖS KULTŪROS TYRIMUOSE: JANO CEDROWSKIO DIENORAŠČIO ATVEJIS

KRISTINA PETRAUSKĖ

Vytauto Didžiojo universitetas. El. paštas K.petrauske@hmf.vdu.lt

Egodokumentiniai tyrimai nuolat populiarėja ir vis plačiau taikomi istoriografijoje. Nors už egodokumentų sąvokos slypintys šaltinių tipai – dienoraščiai, atsiminimai, autobiografijos ir daugelis kitų smulkesnių žanrų – jau seniai naudojami istoriografijoje, tačiau daugybę metų pirminė jų funkcija buvo pildyti ir plėsti faktologinę žinių bazę, kadangi į galimą subjektyvumą, neretai ir į fikcinius elementus šiuose šaltiniuose buvo žiūrima itin atsargiai. Naudojant egodokumentinį tyrimo metodą subjektyvūs ir fikciniai elementai šaltiniuose gali daugiausia papasakoti apie autoriaus pasaulėjautą. Pasitelkus LDK bajoro Jano Cedrowskio atsiminimus, galima pabandyti praktiškai patikrinti, ar LDK bajorų egodokumentai gali liudyti politinę jų kultūrą. Šie atsiminimai itin trumpi, tačiau labai vaizdingi. Juose atsispindi ne tik asmeninio jo gyvenimo momentai: jaunystės kelionės, su šeimos pagausėjimu susijęs džiaugsmas ar netekties sąlygotas skausmas, bet ir viešo jo gyvenimo detalės, kurios atspindi politines rašiusiojo pažiūras ir iš tam tikrų veiksmų išryškėjusią politinę kultūrą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: politinė kultūra, LDK, egodokumentai, bajorija.

1956 m. olandų istorikas Jacobas Presseris (1889–1970) savo pasikaitose pirmą kartą pristatė paties sukurta sąvoką *egodokumentas*¹. Tyrėjai gana ilgai nepastebėjo šios sąvokos, tačiau po kelių dešimtmečių, Vakarų historiografijoje vis didėjant slinkčiai nuo makro- prie mikroprocesų tyrinėjimo, sparčiau pradėti taikyti ir egodokumentiniai tyrimų metodai. Pastarąjį dešimtmetį jie populiarėja ir Lietuvoje. Prie to labai prisidėjo projektas *Lietuvos egodokumentinis paveldas*, kurio vykdytojai siekė ne tik pristatyti naują tyrimų kryptį bei priegią, bet ir pabandyti praktiškai ją pritaikyti Lietuvos historiografijoje.

Vienas iš galimų būdų taikyti šiuos šaltinius yra politinės kultūros Lietuvos Didžiosiojoje Kunigaikštystėje tyrimai. Nagrinėjant tokio tipo šaltinius galima pabandyti rekonstruoti LDK politinės kultūros simbolius, vertybes bei herojus, tačiau pirmiausia dėl įvairialypio egodokumentų ir politinės kultūros sąvokų aiškinimo derėtų apibrėžti, kaip jos bus vartojamos šiame straipsnyje.

Egodokumento sąvoka neturi vieno bendro apibrėžimo. Jis kinta priklausomai nuo tyrinėjamos srities ir historiografinės mokyklos. Vieną iš paprasčiausių apibrėžimų yra pateikęs pats J. Presseris, būtent: „<...> tekstai, kuriuose autorius kalba apie save, savo poelgius, mintis ir jausmus“², o bene plačiausia ši sąvoka apibrėžiama olandų kalbos žodyne: „Dokumentai, susiję su asmeniniais įvykiais ar gyvenimo patirtimis“³.

Svarbu pažymėti, kad egodokumentų tyrinėtojai laikosi skirtingos nuomonės. Remiantis viena iš jų, egodokumentinių šaltinių bazė apribota jau minėtų šaltinių: dienoraščių (taip pat kelionių dienoraščių), autobiografijų ir laiškų, o atsivėlgiant į kitą nuomonę egodokumentinių šaltinių bazė išplečiama, egodokumentų kriterijus taikant visiems šaltiniams, kuriuose įmanu atskleisti asmeninę autoriaus poziciją. Pastarąją nuomonę puikiai perteikė vokiečių istorikas Winfriedas Schultze’as, kuris 2001 m.

1 DEKKER Rudolf. Jacques Presser’s Heritage: Egodocuments in the Study of History. *Memoria y Civilización*, t. 5, Navarra, 2002, p. 17.

2 Ten pat, p. 14.

3 Ten pat.

Bonoje vykusioje konferencijoje pristatė egodokumentų sąvoką ir praplėtė ją įtraukdamas dar daugiau smulkių žanrų, tokių kaip sąskaitos, testamentai, teismų dokumentai, pirkimo–pardavimo aktai. Autorius teigė, kad „visi šie šaltiniai, kuriuose žmogus pasakoja mums ką nors apie save, nesvarbu, ar daro jis tai laisva valia kaip asmeniniame laiške, dienoraštyje, sapno užrašyme, ar autobiografinė maniera, ar dar kitokiais būdais, pasakoja kažką apie autorių“⁴.

Nors Lietuvoje labiausia linkstama egodokumento sąvoką suvokti taip kaip Lenkijoje, t. y. remtis siauruoju egodokumentų apibrėžimu, kurį suformulavo Rudolfas Dekkeris – vienas iš žymiausių J. Presserio mokinių, ir papildyti jį *silva rerum* tipo rankraštinėms knygoms būdingais bruožais. Vis dėlto, siekiant tyrimą nukreipti aiškesne linkme, *silva rerum* tipas dažnai nėra priskiriamas egodokumentinei šaltinių bazei. Nors ši šaltinių grupė gali praturtinti tyrimą informacija apie kūrėjų interesus ir sukauptas žinias, tačiau, kaip pastebi Baroko literatūros tyrėjas ir monografinės apie *silva rerum* tipo knygas autorius Stanisławas Roszakas, kiekvienas toks kūrinys yra išskirtinis ir savitas – išskyrus atsitiktinumą, negalima išskirti jokių bendrų šių šaltinių bruožų, o tai, autoriaus manymu, itin apsunkintų jų analizę⁵. Egodokumentinį tyrimą komplikuočiau ir tai, kad LDK bajorijai priskiriamos *silva rerum* knygos daugiausia yra anoniminės, o juose randami užrašai atspindi gana mažai asmeninės informacijos, daugiausia plėtojamos tokios temos: retorika, dvasinė literatūra, medicina, gamtos mokslai, ekonominiai patarimai⁶.

Sąvoka *politinė kultūra* šiame darbe bus suvokiama kaip viešai paplitę susietumo būdai (angl. *publicly common ways of relating*)⁷. Ją suformulavęs Stephenas Chiltonas atkreipia dėmesį į būtiną simbolių vartojimo ir jų priėmimo bendrumą. Jis teigia, kad kultūra apima tiek, kiek žmonės taiko

4 SCHULZE, Winfried. Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte? Iš *Ego-Dokumente, Selbstzeugnisse der Neuzeit*, t. 2. Berlin, 1996, p. 12.

5 ROSZAK, Stanisław. *Archiwa sarmackiej pamięci. Funkcje i znaczenie rękopiśmiennych ksiąg silva rerum w kulturze Rzeczypospolitej XVIII wieku*. Toruń, 2004, s. 243–244.

6 KVIZIKEVIČIŪTĖ, Milda. XVII–XVIII a. *Silva rerum* pavyzdžiai Lietuvoje: tyrimų problemos egodokumentikos kontekste. Iš PACEVIČIUS, Arvydas (sud.), *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, 2013, p. 278.

7 CHILTON, Stephen. Defining Political Culture. *The Western political Quarterly*, vol. 41, No. 3, 1988, p. 427.

tuos pačius būdus būti susieti vienus su kitais. Autoriaus žodžiais tariant, taip ištrinamos dirbtinės kultūrų ribos, pvz., Jungtinių Amerikos Valstijų, Europos⁸. S. Chiltonas teigia, kad viešas bendrumas (*public cummones*) įgalina kultūrą, t. y. jai priklausančius individus, tirti ir apibūdinti kaip visumą⁹, o viešumo (*publicness*) akcentavimas leidžia atskirti paklusnumą ir prisitaikymą nuo pritarimo, turint mintyje tai, kad individų preferencijos susietumui kultūroje gali ir skirtis. Pats autorius perfrazuoja: „Kai esi Romoje, turi elgtis kaip romėnas – patinka tau tai ar ne.“¹⁰ Politinėje kultūroje, remiantis taip aiškinama sąvoka, tampa svarbus tik viešas individo elgesys, suformuotas ir apibrėžtas visos bendruomenės. Politinė kultūra, S. Chiltono teigimu, neturi būti apibrėžiama kaip visų jos siejamų žmonių mėgstama ar laikoma įstatymiška – tiksliau ją apibrėžti kaip tai, ko viešumoje yra tikimasi ir kam viešumoje yra pritariama, o ne tai, kam individualiai teikiama pirmenybė.

Tad šio straipsnio tikslas – pabandyti pažvelgti į egodokumentų pritaikomumą politinės kultūros tyrimuose. Straipsnyje pirmiausia analizuojama teorinė egodokumentinio tyrimo specifika ir jos taikymas politinės kultūros tyrimuose, o antroje dalyje pereinama prie praktinio tyrimo ir žvelgiama į Naugarduko pataurininkio Jano Cedrowskio (1617–apie 1682 m.) atsiminimus. Šie trumpi LDK bajoro atsiminimai vertingi kaip trumpas pavyzdinis LDK bajoro pasakojimas, kuris gali iliustruoti ne tik to meto bajoro pasaulėvaizdį, bet ir egodokumentinio politinės kultūros tyrimo trūkumus bei privalumus. Pabrėžtina, kad nors J. Cedrowskio atsiminimai Lenkijoje buvo publikuoti net du kartus (1859 m. ir 2006 m.), tačiau tiek Lenkijos, tiek ir Lietuvos istorikų tyrinėti tik fragmentiškai, daugiausia apžvelgta jo atsiminimų dalis, kurioje pasakojama apie kelionę po Vakarų Europą lydint Boguslavą Radvilą.

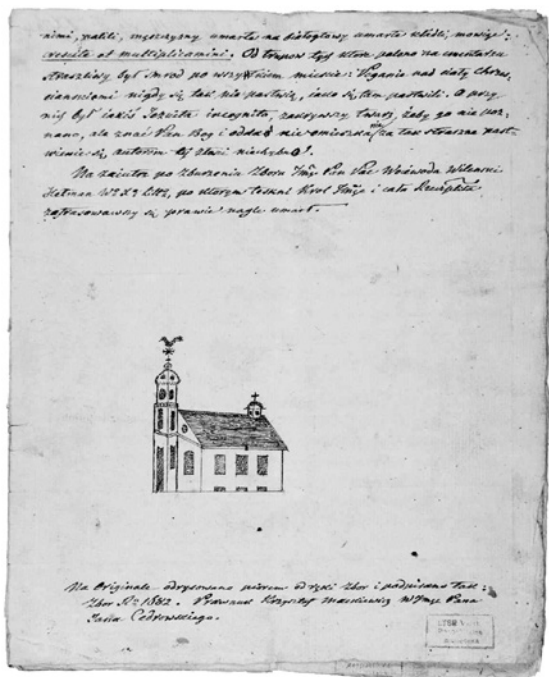
Dera atkreipti dėmesį ir į tai, kad egodokumentiniai LDK bajorijos dienoraščių ir atsiminimų tyrimai vis sparčiau atliekami ir Lietuvoje, ypač jau minėto projekto *Lietuvos egodokumentinis paveldas* vykdytojų iniciatyva: Elmantas Meilus, vienas pirmųjų istorikų Lietuvoje pradėjęs tyrinėti va-

---

8 Ten pat, p. 429.

9 Ten pat.

10 Ten pat.

Jano Cedrowskio atsiminimų, istoriko Teodoro Narbuto 1828 m. dovanotų Vilniaus universiteto bibliotekai, nuorašo fragmentas. Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, Rankraščių fondas: F93-2009, lap. 6.

dinamus „paraštinius“ LDK bajorijos dienoraščius, rašytus kalendorių, ar kitų leidinių paraštėse, savo straipsnyje XVII a. pabaigos Lietuvos bajorų kasdienybė pagal jų dienoraščius, kuris buvo išspausdintas 2000 m., suformulavo teiginį, kad „patyrinėjus vos kelis XVII a. pab. Lietuvos bajorų dienoraščius, akivaizdu, jog tik išstudijavus įvairių to meto ar kitų laikotarpį išlikusių panašius dienoraščius, bus galima visapusiškai išnagrinėti ir suprasti LDK visuomenę, jos siekius ir prioritetus bei sukaupti gausybę faktų, reikalingų įvairiems istorijos tyrinėjimams“¹¹.

11 MEILUS, Elmantas. Lietuvos bajorų kasdienybė pagal jų dienoraščius. Iš *Kultūrų sankirtos*. Skiriama doc. dr. Ingės Lukšaitės 60-mečiui. Vilnius, 2000, p. 323.

Nors egodokumentai sąlygoja galimybės tiesiogiai bendrauti su praeities herojais iliuziją, tačiau kartu slepia ir nemažai pavojų: ankstyvųjų Naujųjų laikų egodokumentiniams šaltiniams būdinga literatūrinė, neretai ir fikcinė pusė, autorius ne visada gali būti objektyvus pasakotojas, o faktai dažnai iškreipiami. Kasparas von Greyerzas kritiškame savo straipsnyje *Egodokumentai: paskutinis žodis?* apie šio laikotarpio egodokumentus kalba dar griežčiau ir įspėja, kad šio tipo šaltinių turinys yra beveik išimtinai sukonstruotas ir itin retai gali tarnauti kaip tiesioginė prieiga prie šaltinio autoriaus, pirmiausia, dėl šaltinių, kuriuose galėtų būti pateikta papildoma įvairiapusiška informacija apie jų autorių, trūkumo¹². Be to, istorikas atkreipia dėmesį į tai, kad nors egodokumentų autoriai konstravo savą diskursą, tačiau jis buvo neatšiejamas ir priklausomas nuo kolektyvinio konteksto bei bendro vyraujančio naratyvo¹³. Britų istorikės Mary Fulbrook ir Ulinka Rublack teigia, kad egodokumentų tyrinėjimo tikslas kaip tik ir yra „<...> ne išieškoti kuo autentiškesnių nediskursinių subjektų balsų, bet naudoti asmeninius naratyvus siekiant matyti kiek įmanoma gilesnę visumą: kaip žmonės skynėsi kelią tarp normų ir santykių dimensijų, per dviprasmius reikalavimus ir neaiškias baimes bei kitas emocijas, kaip vyrai ir moterys suteikė šias prasmes, kokių pasakojimo formų prireikė ir ką tai reiškė konkrečiame kontekste“¹⁴.

Olandų istorikas Jereonas Blaakas laikosi kiek nuosaikesnės pozicijos: jis teigia, kad egodokumentų autoriai neabejotinai tekstuose reprezentavo save, tačiau tai darė pasitelkę pasirinktą diskursą, kuri suformavo tiek gyvenamoji erdvė bei epocha, tiek ir socialinė padėtis bei kilmė¹⁵. Šiai nuomonei pritaria ir Jamesas Amelangas – jis tvirtina, kad norint suvokti šaltinio autorių reikia įsigilinti į dar kelis panašaus pobūdžio šaltinius, kurie padėtų suvokti vyravusį autoriaus reprezentuojamos grupės naratyvą¹⁶.

12 GREYERZ, von, Kaspar. Ego-Documents: the last word? *German History*, Vol. 28, No. 3, p. 275.

13 Ten pat, p. 276.

14 FULBROOK, Mary, Rublack, Ulinka. In *Relation: the „Social-Self” and Ego-documents*. *German History*, T. 28(3), Oxford, 2010, p. 172.

15 BLAAK, Jereon. *Literacy in everyday life*. BRILL, 2009, p. 35.

16 AMELANG, James. *Popular autobiography in Early Modern Europe*. Iš *Memoria y Civilizaci-on*. Madrid, 2002 p. 114.

Šaltinių autoriai ankstyvais Naujaisiais laikais savo tekstuose buvo lin-
kė tapatintis su kuria nors konfesine ar socialine bendruomene, grupe, o
ne išsiskirti iš jos¹⁷, tad autoriaus „aš“ geriausia ieškoti per įvairius daugia-
lypio ir išskaidyto autoriaus „aš“ aspektus: save suvokiančio, išreiškiančio,
reprezentuojančio ir (su)kuriančio „aš“, be to, Peterio Burko teigimu, ne-
galima nuvertinti ir save pažįstančio, savimi pasitikinčio, save ugdančio,
tiriančio, gerbiančio, save kontroliuojančio „aš“¹⁸. Pasirinkus minėtus as-
pektus kaip tyrimo objektą galima pažinti įvairialypę autoriaus asmenybę,
kuri slypi diskursiniame teksto naratyve.

Šaltinio autoriaus pristatomas įvairialypis „aš“, lyginamas su kitomis
šaltinių grupėmis, įgalina pamatyti asmeninio naratyvo santykį su jo
aplinkai būdingu viešuoju diskursu ir, esant informatyviam šaltiniui bei
turint tinkamos palyginimui kurti medžiagos, gali pavykti rekonstruoti
bent dalį sąmoningai ar ne slepiamo autoriaus „aš“. Autorių tekstuose už-
šifruotas savęs suvokimas, kad kiekvienas iš jų yra: narsus kareivis, puikus
karvedys, atsidavęs tėvas, tėvynės labai besiaukojantis politikas... Tam pri-
skiriamos emocijos bei jausmai gali nemažai papasakoti apie autorių ir jo
santykį su vyraujančiu naratyvu¹⁹.

EGODOKUMENTAI POLITINĖS KULTŪROS TYRIMUOSE

Antanas Tyla straipsnyje *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės geopolitinė
padėtis ir piliečių politinė kultūra XVI a. pabaigoje – XVII a.* skatina kelti
klausimą: „Ar to meto politiniai ir administraciniai veikėjai suvokė savo
kaip piliečių vaidmenį valstybėje ir jei taip, kaip jį realizavo?“²⁰ Į jį atsakyti
ir įvertinti, ar iš tiesų teisingai elgiamasi, kai tarp LDK kilmingųjų ir Kuni-
gaikštystės pilietijos rašomas lygybės ženklas, gali padėti būtent egodoku-
mentinė šaltinių bazė. Gana panašų tyrimą yra atlikusi Gabriele Jancke. Ji,

17 FULBROOK, Mary, Rublack, Ulinka. In *Relation: the „Social-Self“ and Ego-documents...*, p. 269.

18 BURKE, Peter. Representations of the self from Petrarch to Descartes. Iš *Rewriting the Self, Histories from the Renaissance to the present* (edit. R. Porter). London, 1997, p. 19.

19 FULBROOK, Mary, Rublack, Ulinka. In *Relation: the „Social-Self“ and Ego-documents...*, p. 270.

20 TYLA, Antanas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės geopolitinė padėtis ir piliečių politinė kultūra XVI a. pabaigoje–XVII a. Iš *Ministri historiae. Pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose*. Vilnius, 2013, p. 334.

remdamasi egodokumentais, tyrė priklausymą klientelinėms grupėms ir aiškinosi, kaip asmenų individualizmas atsiskleidžia per šiuos ryšius: kaip klientelės atstovai suvokė savo pareigas patronui, o patronas savo klientelei ir kaip jie jas atliko²¹.

Reikia atkreipti dėmesį, kad egodokumentų subjektyvumas yra vienas iš svarbiausių šioje šaltinių grupėje: net jei šaltinis ir nėra faktiškai patikimas, subjektyvus jo pobūdis suteikia jam naujų reikšmių, kurios gali padėti atsakyti į klausimus apie praeities asmenybes bei visuomenę. Remiantis egodokumentais, kreipiant dėmesį į nutylėjimus ar hiperboles, galima atskleisti autoriaus pažiūras, remiantis tekstuose užfiksuotais išgyvenimais ar įvykiais atkurti jausmus, rekonstruoti vaizdinius, kurie padėtų suvokti skirtingą ir asmeninę šaltinių autorių kasdienybę bei jos refleksijas²². Kęstutis Gudmantas savo straipsnyje *Ukmergės žemės teisėjas Paulius Daumantas-Siesickis ir jo dienoraštis* pateikia daug įdomių išvalgų apie provincijos bajoro pasaulėjautą, taigi, pažvelgus į Pauliaus Daumanto-Siesickio gyvenimo liudijimą, kad ir netikslų faktologine prasme, galima įdėti svarų indėlį rekonstruojant LDK provincijos protestantiškosios bajorijos mąstyseną, politinę kultūrą, kartu ir sužinoti, kaip buvo reaguojama į didžiuosius LDK įvykius: „Čionai į Lietuvą minėtos regulos jėzuitikus 1569 metais atvedė Vilniaus vyskupas elektas jaunasis sukklaidintas ponas kunigaikštis Jurgis Mikalojaitis, vaivados Juodojo sūnus. Atvyko jų 12: trys ispanai, trys prancūzai, trys italai gudrūs bei trys lenkai išpuikę, godūs ir smaguriai; o vadovavo jiems rektorius, kažkoks Skarga. Kai įsikūrė, Vilniaus gatvėse rodė burtus, komedijas, *Romiečių istorijas*. Mūrnamius, namus, palivarkus iš ponų, miestiečių ir iš varganų našlių išsivilioję, grobė paprastų žmonelių sielas į kažkokią skastyklą, apie kurią Šventasis Raštas tyli“²³ arba „Karolis [Karolis Siodermanlandietis, būsimasis Švedijos karalius Karolis IX – K. P.] 1600 metais atplaukė į Livoniją kariauti, *kokio tais* lenko Šcigielskio sukurstytas.“²⁴

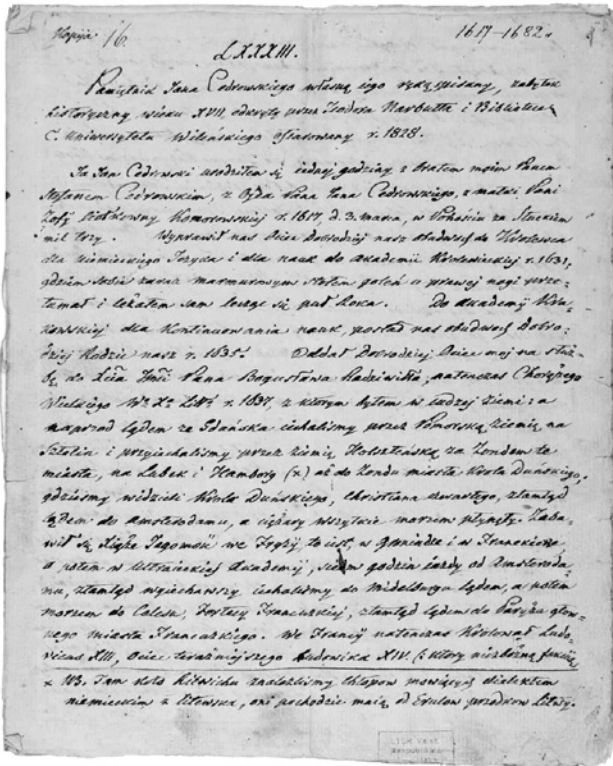
21 JANCKE, Gabriele. Patronagebeziehung in autobiographischen Schriften des 16. Jahrhunderts – Individualisierungsweisen. Iš *Selbstzeugnisse in de Fruhen Neuzeit*. Munchen, 2007, p. 13–32.

22 BLAAK, Jereon. Literacy in everyday life..., p. 32.

23 GUDMANTAS, Kęstutis. *Ukmergės žemės teisėjas Paulius Daumantas-Siesickis ir jo dienoraštis*. Iš PACEVIČIUS, Arvydas (sud.), *Egodokumentai ir privati Lietuvos ervė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, 2013, p. 270.

24 Ten pat, p. 268.

Jano Cedrowskio atsiminimų, istoriko Teodoro Narbuto 1828 m. dovanotų Vilniaus universiteto bibliotekai, nuorašo fragmentas. Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, Rankraščių fondas: F93-2009, lap. 1.

Nemažai tyrėjų pabrėžia, kad šaltinių autoriai apie save daug pasako ne tik per tekste perteikiamą prasmę, bet ir per teksto formą, jo raišką – vartojami posakiai, lotynizmai gali nemažai papasakoti apie autoriaus išsilavinimą, ugdymą, preferencijas. Štai Teodoro Bilevičiaus dienoraštį tyrusi Birutė Mikalonienė siūlo atkreipti dėmesį į šio bajoro kelionių dienoraščio tekstą: jame daug lotyniškų frazių bei žodžių (dažnai lenkiškomis galūnėmis), tačiau jie vartojami netinkamai, ypač dažnai jų galima pastebėti įrašuose meno, valstybės valdymo, socialinėmis temomis. Dienoraštis rašytas netaisyklinga, santūria lenkų kalba, kuria tarsi bandoma kopijuoti

klasikų darbus; raiškesnio, gyvesnio teksto intarpų atsiranda autoriui aprašant stebuklus, Vakarų Europos miestų gyvenimą, įžūlius Anglijos valstiečius, karnavalus ar operas²⁵.

Egodokumentai daugiausia naudojami tiriant asmenines bei intymias sritis ir patirtis, vidurinę gyventojų sluoksnį bei marginalus, tai yra tas temas ir gyventojų grupes, kurios „tradiciniuose“ šaltiniuose buvo ignoruojamos. Vis dėlto apie politinę kultūrą kalbant kaip apie LDK piliečių savivoką ir sąmoningumą, sau prisiskiriamų valstybinių privilegijų bei pareigų, viešųjų ryšių vertinimą, egodokumentai yra be galo naudingi. Tai bandė įrodyti Lenkijos istorikė Renata Gałaj-Dempniak. Ji egodokumentinius šaltinius, pirmiausia memuarus, papildė tuometiniais literatūros kūriniiais ir panaudojo juos tirdama Lenkijos bajorų seimelių svarbą mintyje turint tuometinę bajoriją. Autorės teigimu, tokio tipo šaltiniai jai leido suprasti ir atskleisti tai, kas dėjosi bajoro „sieloje“²⁶.

Pastarasis teiginys turėtų kelti pagristų abejonių. Egodokumentinio tyrimo, skirto politinei kultūrai, problemą derėtų formuluoti panašiai, kaip tai padarė Halina Beresnevičiūtė-Nosálová savo monografijoje *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacijos 1795–1831 metais*: „Neturime nei metodologinių instrumentų, nei pagaliau tikslo pasverti, kiek šiame darbe cituojamų autorių pasakojimai atitiko realų jų elgesį. Mūsų užduotis yra rekonstruoti tik bajorijos politinę etiką, tad visi nagrinėjamuose tekstuose pasitaikančio „melo“, fikcijos elementai mums teisėtai gali pasitarnauti kaip istorinė medžiaga: šios sąmoningos ar nesąmoningos intencijos padailinti įvykius analizė, šių tekstų autorių įsivaizdavimo, kaip elgtis yra teisinga ir dora, išryškėjimas gali kuo puikniausiai pasitarnauti aiškinantis rūpimas problemas.“²⁷ Šioje monografijoje autorė iš tiesų pasinaudojo didele šaltinių baze, priskiriama egodokumentams. Siekdama identifikuoti konkuruojančius politinius diskursus XIX a. Lie-

25 MIKALONIENĖ, Birutė. Kelionių memuaristikos pradžia ir T. Bilevičiaus dienoraštis. Iš BILEVIČIUS, Teodoras. Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis. Vilnius, 2013, p. 23.

26 GAŁAJ-DEMPNIAK, Renata. Postrzeganie sejmików przez szlachtę w epoce staropolskiej w świetle memuarów i utworów literackich. Iš Kultura parlamentarna epoki staropolskiej (A. Stroynowski). Warszawa, 2013, s. 61.

27 BERESNEVIČIŪTĖ-NOSÁLOVÁ, Halina. Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795–1831 metais. Vilnius, 2001, p. 10.

tuvoje²⁸, ji dėmesį nukreipė į politinės sampratos ir lingvistinės teksto raiškos analizę. Pasitelkus vadinamąsias fikcijas galima pabandyti papasakoti apie visuomenės bei individų preferencijas, vertybes ir jų hierarchiją, galiausia apie herojų pasaulėžiūrą.

Be to, dera pastebėti, kad LDK ir ATR politinė sistema sąlygojo tokią situaciją, kad su valstybės valdymu, gynimu, išdu susiję klausimai buvo kasdienio bajorijos gyvenimo dalis, o tai atsispindėjo jos kurtoje asmeninio tipo raštijoje. Tad egodokumentinio pobūdžio tyrimas leistų išanalizuoti ir sužinoti, kaip LDK bajorija suvokė savo indėlį valstybės valdyme, kokias pilietines užduotis sau kėlė, kokią atsakomybę jautė už savo kaip valstybės piliečio veiksmus, nesvarbu, ar jų palikti tekstai faktologiškai patikimi, ar juose gausu fikcinių, bet bajorijos pasaulėžiūrą atspindinčių pasakojimų.

JANAS CEDROWSKIS IR LDK POLITINĖ KULTŪRA

Kaip jau minėta, Naugarduko pataurininkis J. Cedrowskis kartu su broliu dvyniu Steponu gimė 1617 m. kovo 3 d., o mirė apie 1682 m. Nors atsiminimai nedidelės apimties, tačiau aprėpia visą jo gyvenimą, pats tekstas rašytas per du kartus – 1673 m. ir papildytas 1682 m., prieš pat jo mirtį. J. Cedrowskis buvo kilęs iš vidurinės kalvinistų bajorijos šeimos ir, nepaisydamas griežtos kontrreformacijos politikos, savo religijos neatsisakė.

Jaunystėje J. Cedrowskis daug keliavo: būdamas 14 metų kartu su broliu dvyniu buvo išsiųstas į Karaliaučiaus akademiją (*Collegium Albertinum*), kaip pats rašo, siekti „vokiečių kalbos ir mokslo“²⁹. Mokslų iškart jam baigti nepavyko – tik nuvykęs į Karaliaučių susilaužė koją, tad nusprendė kartu su broliu grįžti namo, kur jam teko pusę metų pragulėti lovoje, kol sugijo lūžis. Į Akademiją abu broliai sugrįžo 1635 m.³⁰, t. y. praėjus ketveriems metams po pirmo jų apsilankymo.

Baigęs mokslus J. Cedrowskis pradėjo eiti tarnybą Boguslavo Radvilos (tuo metu buvusio Lietuvos vėliavininko, o nuo 1646 m. – Lietuvos didžio-

28 Ten pat, p. 12.

29 CEDROWSKI, Jan. Pamiętniki. In *Dwa Pamiętniki z XVII wieku*. Jana Cedrowskiego i Jana Floriana Drobysza Tuszynskiego. Wroclaw, 2006, p. 4.

30 Ten pat, p. 5.

jo arklininko) dvare. J. Cedrowskis Boguslavą Radvilą lydėjo jo kelionėje: lankėsi Šv. Romos imperijoje, Danijoje, Olandijoje, Prancūzijoje, Anglijoje ir Italijoje. Nors jo atsiminimų dalis, skirta kelionėms, gana „sausą“, tačiau joje galima rasti įdomių remarkų, kurios liudija sritis, kuriomis jis domėjimosi, pavyzdžiui: „<...>, (šalia Rytwicho suradome valstiečius, kalbančius maišytu vokišku ir lietuvišku dialektu. Jie buvo panašūs į herulus, lietuvių protėvius)³¹; „Prancūzijoje tuo metu karaliau Liudvikas XIII, tėvas dabartinio [karaliaus] Liudviko XIV, kuris negarbinga sąjunga išsiuntė mus į mūsų mirtį pas turkus³² arba „<...> ten jo malonybė kunigaikštis lankėsi pas Anglijos karalių Karolį, kuriam po to jo valdiniai, nuteisę jį, galvą nukirto³³“.

Namo J. Cedrowskis grįžo 1640 m. rudenį, tačiau tais pačiais metais dar kartą išsiruošė keliauti pas B. Radvilą, pas kurį buvo pasiūstas atvežti pinigų. Dienoraščio dalis, skirta antrai jo kelionei, išsiskiria itin ekspresyviu pasakojimu, mat plaukiant kartu su pirklių konvojais juos ėmė persekioti prancūzai piratai³⁴. Vėl į ATR Janas grįžo 1642 m. ir po metų jam buvo patikėta pareigybė Starej Wsi vietovėje, Palenkės vaivadijoje.

Kaip liudija J. Cedrowskio dienoraštis, iki 1655 m. Cedrowskių šeimos gyvenimas ėjo įprasta vaga – dienoraštyje randami įrašai tik apie jo vaikų gimimą bei šeimos narių netektį. Prasidėjus Maskvos okupacijai, kai buvo užimtas Vilnius, J. Cedrowskis 1655 m. rugpjūčio 8 d. su šeima išvyko ieškoti prieglobsčio pas Švedijos karalių Žemaitijoje³⁵, kaip pats rašo, „<...> Šiauliuose, kur nuo Maskvos tremtyje gyvenau, <...>“³⁶ Numanu, kad kalvinistui bajorui švedų protestantų valdžia kultūriškai atrodė artimesnė nei stačiatikiai rusai. Tačiau įdomu tai, kad iš Šiaulių jie išvyko 1656 m., kai Žemaitijoje prasidėjo vietinių bajorų maištas prieš švedų okupaciją: „Tais pačiais metais [1656] balandį, pradėjo Žemaitija prieš švedus triukšmauti, todėl aš su žmona ir vaikais išvažiavom iš Žemaitijos namo.“³⁷ Įdomu pastebėti, kad Žemaitijos bajorų katalikų sukilimas prieš okupacinę valdžią

31 Ten pat, p. 4–5.

32 Ten pat, p. 6

33 Ten pat, p. 7.

34 Ten pat, p. 9.

35 Ten pat, p. 14.

36 Ten pat, p. 15.

37 Ten pat.

protestantiškos konfesijos atstovui pasirodė itin pavojingas ir jis pasirinko grįžti į Minsko vaivadiją – rusų okupuotą krašto dalį.

Taigi, nors galima teigti, kad J. Cedrowskis išsiskyrė iš daugybės LDK politinės kultūros atstovų, visų pirma, dėl konfesinių skirtumų, tačiau galima rasti ir visiems jiems bendrų politinės kultūros bruožų atspindžių. Vienas iš jų – tai neigiamas požiūris į valstiečių maištą. Štai dėl 1657 m. kovo 14 d. kilusio, Dzieniso Muraszkos vadovauto valstiečių maišto jo atsiminimuose atsirado toks įrašas: „Tas bedievis žmogus ir jo dykaduoniai ne tik valstiečius ir baudžiauninkus mūsų, bet ir dvariškius sukurstydavo, o kitus į savo sąrašus įtraukdavo ir išvaikydavo, buvo tai priežastis didelio bado, visus valstiečius palietusio.“³⁸

Kitas itin ryškus bruožas – tai J. Cedrowskio didžiavimasis valstybės tarnyba. Štai iš Žemaitijos į Minsko vaivadiją sugrįžusį pastarosios bajorai jį išrinko atstovauti vaivadijai pasiuntinybėje „pas Maskvos carą“, kuriam išdėstė pavieto reikalavimus³⁹. Tekste justai, kad ši misija J. Cedrowskiui kaip kunigaikštystės piliečiui buvo itin svarbi, jis didžiavosi ja ir tuo, kad teko bendrauti su tokio aukšto rango asmeniu: „<...> ir ten su daugybe pasiuntinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaivadijų ir pavietų bučiauvau jo malonybės caro ranką jau karietoje sėdinčio. Klausė manęs jo malonybė caras kalbančio, o po to viską įsakė savo raštininkui Zabarowskiui.“⁴⁰

Visame tekste gausu nuorodų į jo vykdytą pilietinę pareigą, pavyzdžiui: „Vestuvės buvo Vilniuje, nes tuo metu ten buvau siųstas iš Minsko į vyriausiąją tribunolą.“⁴¹ Tačiau aiškiausia ši J. Cedrowskio mintis išreikšta šiame įrašė: „Metai 1672, 13 diena gruodžio, pagimdė mano dukra Ponia Mackiewiczowa sūnų Janą. Kad vaikaičiai mano žinotų, kaip vaivadijai, taip pat Tėvynei mylimai tarnavau, palieku tai atminti: Deputatu vyriausiam tribunole Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės buvau du kartus iš Minsko vaivadijos siųstas. Išdo tribunole iš Minsko Vaivadijos buvau kartą; taip pat siųstas į Seimą devynis kartus buvau iš savo vaivadijos, dešimtą kartą Jo malonybės Karaliaus Mykolo Kaributo Višnioveckio.“⁴² Be kita ko,

38 Ten pat, p. 18.

39 Ten pat, p. 16.

40 Ten pat, p. 18.

41 Ten pat, p. 22.

42 Ten pat, p. 22–23.

taip pat pagarbiai kalbama ir apie įvairias pasiuntinybes, kurias, norėdama perduoti instrukcijas ar kitokio tipo dokumentus, vaivadija siuntė vienam ar kitam didikui. Neskaitant kitko, išskiriama ir karinė tarnyba (tiesa, šios būta daug mažiau – pabrėžiamas savanoriškas išitraukimas į miestų gynybą per karą su Maskva).

Šiame mažame atsiminimų tekste galima ne tik sužinoti apie J. Cedrowskio keliaujant patirtus nuotykius, raganavimo atvejus ar apie bado bei epidemijų siautimą Kunigaikštystėje, bet ir išsiaiškinti, ką J. Cedrowskis suvokė kaip gero bajoro – LDK piliečio – portretą. J. Cedrowskis, būdamas kalvinistas, skyrė save nuo kitą konfesiją išpažįstančių pilietinės tautos atstovų, tačiau savo broūžais kartu ir buvo susijęs su LDK bajorija: valstybinė tarnyba ir krašto gynyba buvo suvokiama kaip svarbiausia bajoro kaip piliečio pareiga, kuri jungė LDK politinės tautos bendruomenę.

IŠVADOS

Politinės kultūros tyrimuose egodokumentai atveria naują perspektyvą. Tokio tipo šaltiniai kaip dienoraščiai, atsiminimai, laišškai ir kitokio pobūdžio asmeninė raštija yra potencialus juos parašiusio asmens pasaulėžiūros liudytojas. Nepaisant to, kad egodokumentai yra subjektyvūs, neretai jiems būdinga netgi fikcija, tačiau tai padeda iliustruoti autoriaus „aš“ ir jo individualumą. Vis dėlto dera atkreipti dėmesį, kad egodokumento autorius, nors ir kūrė savo pasakojimą, tačiau savo tekstu jis itin tvirtai įsipynė į bendrąjį grupės diskursą.

Egodokumentai daugiausia naudojami tiriant tas asmenų grupes ir istorijos sritis, kurių įprasti istoriniai šaltiniai neaprepia, tačiau politinės kultūros tyrimuose jie gali būti naudingi tuo, kad turi potencialą atskleisti, kaip tai buvo priimama ir reiškėsi tarp bajorų. LDK ir ATR politinė sistema suformavo tokią praktiką, kad politiniai, administraciniai, o neretai ir kariniai reikalai tapo kiekvieno bajoro kasdienybės dalimi ir dažnai nuguldavo į jų kuriamą asmeninę raštiją. Nepaisant to, kad dienoraštis ar atsiminimai dažniausia suvokiami kaip intymus ir asmeniškas autoriaus pasakojimas, jiems vis tiek būdinga autocenzūra, o tai asmeninį pasakojimą įspraudžia į bendrojo diskurso rėmus.

Analizuodami LDK bajoro, kalvinisto Jano Cedrowskio atsiminimus, taip pat galime pastebėti nemažai su politiniu ir administraciniu jo darbu susijusių užrašų, kurie liudija jam būdingą politinę kultūrą. Nors jis save suvokė kaip kalvinistą ir skyrė nuo katalikiškosios ar stačiatikių bajorijos dalies, tačiau kartu vadovavosi bendra LDK bajorijos politinių vertybių sistema ir deklaravo esąs doras LDK pilietis.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. AMELANG, James. Popular autobiography in Early Modern Europe. In *Memoria y Civilizacion*. t. 5, Madrid: Prensa de la Universidad de Navarra, 2002, p. 101–118.
2. BERESNEVIČIŪTĖ-NOSÁLOVÁ, Halina. *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795–1831 metais*. Vilnius: Vaga, 2001. 238, [1] p. ISBN 5-415-01606-6.
3. BLAAK, Jereon. *Literacy in everyday life: Reading and Writing in Early Modern Dutch Diaries*. Leiden, Boston: BRILL, 2009. 426 p. ISBN 978-90-04-17740-6
4. BURKE, Peter. Representations of the self from Petrarch to Descartes. In *Rewriting the Self, Histories from the Renaissance to the present*. London, New York: Routledge, 1997, p. 17–28.
5. CEDROWSKI, Jan. Pamėitniki. In *Dwa Pamėitniki z XVII wieku*. Jana Cedrowskiego i Jana Floriana Drobysza Tuszyńskiego. Wrocław: Ossolineum, 2006, s. 3–29.
6. CHILTON, Stephen. Defining Political Culture. In *The Western political Quarterly*, t. 41(3), Salt Lake City: University of Utah, 1988, p. 419–445.
7. DEKKER, Rudolf. Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History. In *Memoria y Civilización*, t. 5. Madrid: Prensa de la Universidad de Navarra, 2002, p. 13–37.
8. FULBROOK, Mary, RUBBLACK, Ulinka. In Relation: the „Social-Self” and Ego-documents. In *German History*, t. 28(3). Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 263–272.
9. GAŁAJ-DEMPNIAK, Renata. Postrzeganie sejmików przez szlachtę w epoce staropolskiej w świetle memuarów i utworów literackich. In *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej* Warszawa: DIG, 2013, s. 61–74.
10. GUDMANTAS, Kęstutis. Ukmergės žemės teisėjas Paulius Daumantas-Siesickis ir jo dienoraštis. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 259–175.
11. GREYERZ, von, Kaspar. Ego-Documents: the last word. In *German History*, T. 28(3). Oxford: Oxford University Press, 2010, pp. 273–282.
12. JANCKE, Gabriele. Patronagebeziehung in autobiographischen Schriften des 16. Jahrhunderts – Individualisierungsweisen. In *Selbstzeugnisse in der Frühen Neuzeit*. München: Oldenbourg Verlag, 2007, p. 13–32.
13. KVIZIKEVIČIŪTĖ, Milda. XVII–XVIII a. *Silva rerum* pavyzdžiai Lietuvoje: tyrimų problemos egodokumentikos kontekste. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 277–290.
14. MEILUS, Elmantas. Lietuvos bajorų kasdienybė pagal jų dienoraščius. Iš *Kultūrų sankirtos*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2000, p. 309–325.

15. Mikailionienė, Birutė. Kelionių memuaristikos pradžia ir T. Bilevičiaus „dienoraštis“. Iš *Teodoras Bilevičius. Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003. 279 P. ISBN 995475382.
16. ROSZAK, Stanisław. *Archiwa sarmackiej pamięci*. Funkcje i znaczenie rękopiśmiennych ksiąg silva rerum w kulturze Rzeczypospolitej XVIII wieku. Toróń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2004. 288 s. ISBN: 83-231-1732-2.
17. SCHULZE, Winfried. Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte? Vorüberlegungen für die Tagung „Ego-Dokumente“ Iš *Ego-Dokumente*. Annäherung an den Menschen in der Geschichte? Selbstzeugnisse der Neuzeit, t. 2. Berlin: Akademie verlag, 1996, s. 11–30.
18. TYLA, Antanas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės geopolitinė padėtis ir piliečių politinė kultūra XVI a. pabaigoje–XVII a. Iš *Ministri historiae*. Pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 333–342.

THE HELP OF EGO-DOCUMENTS. RESEARCHING THE HISTORY OF POLITICAL CULTURE OF GRAND DUCHY OF LITHUANIA: CASE OF JAN CEDROWSKIS DIARY

KRISTINA PETRAUSKĖ

SUMMARY

Ego-documents are gaining more popularity and their usages in historiography are getting more dilatable. Despite the fact, that under the title of ego-document are such a well-known sources as diaries, memoires, autobiographies and many more small genres of first person writings. Such sources already were used in historiography for long time, but mainly as a subsidiary material, which would help to collected more data and confirm variable facts. Subjectivity and fictional elements were feared and it was looked upon them with great distance. However using the ego-document method – fictional narrations and inserts, as well as writers subjectivity became these aspects which where most valuable, because they were the keys to the writers personality and their world-view, also such aspects of mental heritage as political culture.

With the help of the memoirs of nobleman of Grand Duchy of Lithuania – Jan Cedrowski, we can try to look at the political culture in ego-documents of early-modern time Lithuanian nobleman. Regardless the fact, that these memoirs are very short, they are very vivid and reflects those of the average Lithuanian nobleman. In his memoirs, Jan Cedrowski reflects not only his personal life – youths travels, family life, deaths of relatives, but also the details of his public life, which testifies his political views and culture.